

kentälle tarvitaankin monenlaisia toimijoita, joiden olisi tärkeää olla väsymättä muutoksen tekemiseen, kompastumatta kes-

kinäiseen kilpailuun ja iloita jokaisesta asiaa eteenpäin vievästä askeleesta. Suvi Keskinen, Min-

na Seikkulan ja Faith Mkweshan toimittama teos on merkittävä virstanpylväs tällä tiellä.

Yhteiskuntatutkimuksen monitoimimies

MATTI VIRTANEN

Vuonna 2014 eläköityneen Hannu Uusitalon ura on poikkeuksellisen monipuolinen: ensin yliopistotutkijana ja -opettajana 14 vuotta (1977–1991), sitten Stakesin tutkimustoiminnasta vastaavana ylijohtajana 10 vuotta (1991–2001) ja sitten 13 vuotta Eläketurvakeskuksen (ETK) tutkimuksesta, tilastoinnista ja suunnittelusta vastaavana johtajana. Uransa aikana Uusitalo on katsellut yhtä ja samaa kohdetta, yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, monesta eri näkökulmasta ja monessa eri kontekstissa.

Uusitalo kertoo kirjansa aluksi olevansa intohimoinen tilastojen ja vuosikertomusmies. Usean vuosikymmenen ajan hän on pitänyt kirjaa tekemisistään ja jallut vuosikertomustaan esimiehilleen, tutkijatovereilleen ja sukulaisilleen. Ystävät sanoivat, että niiden pohjalta kannattaisi kehittää eräänlaiset muistelmat. Tätä varten Uusitaloa kehoitettiin hakemaan Suomen Kulttuurirahaston Eminentia-apurahaa, joka on tarkoitettu ”tieteellisen tai taiteellisen elämäntyön ja siitä saadun kokemuksen pohdiskelemaan työstämiseen”. Uusitalo teki hakemuksen, sai apurahan ja jalosti materiaalinsa pohjalta tämän kirjan.

Uusitalo syntyi Lahdessa työläisperheen kuopuksena vuonna 1947, Suomen suurimpaan ikäluokkaan ikinä. Perheen kaksi muuta sisarusta syntyivät jo ennen sotia. Hyväpäinen poika menestyi koulussa, pääsi laudatur-ylioppilaana ilman pääsykoetta Helsingin yliopiston valtiotieteelliseen tiedekuntaan syksyllä 1966 – ja hullaantui monien muiden tavoin muutitieteen nousseeseen sosiologiaan ja sen tähden, Erik Allardtin ajatteluun. Allardt kuvasi sosiologiaa kolmella määreellä: se tekee näkyväksi yhteiskunnallisia ristiriitoja, se tukee päätöksentekoa tarjoamalla tietoa ja se on emansipatorinen eli auttaa ihmisiä orientoitumaan yhteiskunnassa, sen edistysajatukseen sisältyvät rationalismi, humanismi ja tasa-arvo.

Toinen Uusitaloon iskenyt virike oli tilastotiede, kolmas käytännöllinen filosofia. ”Mielenkiintoista on, ettei sosiaalipolitiikka-oppiaine minua opiskelijana kiinnostanut.”

Kandidaatiksi Uusitalo valmistui vuonna 1969. Kaksi vuotta myöhemmin Allardt palkkasi hänet hyvinvointia Pohjoismaissa tutkivaan projektiinsa. Allardt oli tyytymätön silloiseen tutkimukseen, joka kes-

Hannu Uusitalo
Tutkimus ja päätöksenteko
hyvinvointivaltiossa
Havaintoja viideltä
vuosikymmeneltä
Into, 2020

kittyi materiaaliin elinoloihin. Allardtin vaihtoehto kiteytyi kolmeen käsitteeseen: elintaso, yhteisyysuhteet ja itsensä toteuttaminen. Allardtin tutkimuksen tärkeimmäksi ja kestävimmäksi vaikutukseksi niin Suomessa kuin kansainvälisesti eivät nousseetkaan tutkimuksen empiiriset vertailut, vaan ”nimenomaan Allardtin kolmijako: having, loving, being”.

Allardtin projektin liepeiltä kehkeytyi myös epävirallinen nuorten tutkijoiden ryhmä, Uusitalolle ”merkityksellisin tutkijayhteisö” The Onni Granholm Society, joka piti kokouksia kymmenkunta vuotta. Nimi on sarkastista jätkähuumoria, joka aiheutti paljon irvailua ja väärinymmärrystä. Ryhmän jäsenistä Uusitalo nimeää kolme omaan uraansa ja ajatteluunsa eniten vaikuttanutta tutkijajäystä: Risto Alapuro, Matti Alestalo ja Seppo Pöntinen.

Uusitalon tärkein mestari ja vaikuttaja oli kuitenkin Erik

Allardt, joka avasi Uusitalolle ovia myös kansainväliseen tiedeyhteisöön. Erityisen tärkeä oli iso vertaileva hyvinvointivaltioprojekti, jonka Suomen koskevan tutkimustehtävän Allardt välitti Matti Alestalolle ja Uusitalolle. Viimeistään tämä projektin myötä Uusitalo huomasi, että ”hyvinvointivaltiossa yhdistyivät keskeiset tutkimusteeman: luokka- ja kerrostumarakenne, hyvinvointi, hyvinvointivaltio ja tulonjako.”

Samaan aikaan Uusitalo oli pettynyt sosiologian silloiseen kehitykseen:

”Sosiologia näytti kääntäneen selkensä tärkeille yhteiskunnallisille ongelmille ja niiden yhteiskuntapoliittisille ratkaisuille. Työttömyys, köyhyys ja syrjäytyminen, sosiaalinen eriarvoisuus, poliittinen vieraantuminen tai valtarakenteet ovat kiinnostaneet sosiologista keskustelua verraten vähän. Rakenteiden ja instituutioiden tutkimus on jäänyt varjoon. Etualalle nousi marxilaisen vaiheen jälkeen sosiaalisten ilmiöiden merkitysrakenteeseen ja kulttuuriin painottuva tutkimus.” Niinpä kun valtion keskushallinnon uudistus synnytti sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämistehtäviä hoitavan Stakesin, Vappu Taipale keksi Uusitalon rakentamaan kanssaan uuden keskuksen tutkimusta.

Stakesin alkuvaihetta varjosti kaksi tekijää. Uuden keskuksen nimitykset teki Harri Holkerin sinipunahallitus ja valinnat olivat kovin demari- ja kokoomuspitoisia, keskusta jäi ilman. Pian hallitus vaihtui Esko Ahon keskustavetoiseen hallitukseen ja Stakes leimautui ja leimattiin ”demarilooshiksi”.

Samoihin aikoihin päälle kaatui suuri lama, jonka aikana sääs-

toimet kohdistuivat myös sektoritutkimuslaitoksiin. Toisaalta lama tarjosi uudelle keskukselle myös kovasti ajankohtaisen ja tärkeän tutkimustehtävän: miten säästöt ja leikkaukset vaikuttavat sosiaali- ja terveyspalveluihin ja tulonsiirtoihin. Stakes otikin nopeasti paikkansa lamaa ja leikkauksia koskevan ajankohtaisen tiedon kotipesänä. Tutkimustiedot saivat 1990-luvulla runsaasti julkisuutta ja auttoivat keskusta vakiinnuttamaan asemansa. Mutta kun laman seuraukset olivat pääosin ikäviä, niistä kertominen tuotti myös lisää poliittista ärtymistä. Stakesia ahdisteltiin pitkään, mutta Vappu Taipaleen vaikutusvalasta Uusitalon mukaan kertoo, että Stakes uskallettiin fuusioida Kansanterveyslaitoksen kanssa THL:ksi vasta, kun Taipale oli jäänyt eläkkeelle.

Stakesin tutkimuskykyä kyettiin kuitenkin vahvistamaan myös laman aikana. Kansanterveyslaitoksesta siirrettiin Stakesiin terveydenhuollon tutkimusyksikkö ja tartuntatautien asiantuntemus siirrettiin päinvastaiseen suuntaan. Toinen ulkoinen vahvistus tapahtui vuonna 1996, kun Alkon yhteiskuntatieteellinen alkoholitutkimus siirrettiin Stakesiin:

”Olin tuolloin Stakesin virkaa toimittava pääjohtaja, kun Vappu Taipale oli virkavapaalla STM:n asettamana mielenterveyspalveluiden selvityshenkilönä. Niinpä laman vielä kuristaessa hallintoa otin Stakesin palvelukseen nelisenkymmentä Alkoholipoliittisen laitoksen tutkijaa ja alkoholitutkimuksen asiantuntijaa. Eräänlainen uran huipentuma tämäkin.”

Alkoholitutkijoiden myötä Stakesiin siirtyi myös *Alkoholipoliittikka*-lehti, jonka toimitus-

päällikkö allekirjoittanut silloin oli. Pian asetettiin Jussi Simpuuran vetämä työryhmä, jonka piti tehdä ehdotus, miten *Alkoholipoliittikka* voitaisiin laventaa peittämään paremmin koko Stakesin toimenkuva. Tein monien vaiheiden jälkeen luonnoksen lehden profiiliksi, jonka työryhmä hyväksyi – ja sen hyväksyi myös Stakesin johtoryhmä joulukuun alussa 1997. Lehden nimeksi tuli *Yhteiskuntapoliittikka* ja minusta sen päätoimittaja. Kokouksen puheenjohtajana ollut Hannu Uusitalo sanoi (kirjasin heti muistiin sanatarkasti): ”Nyt olemme siis vihdoinkin perustaneet lopullisesti tämän lehden. Onnea päätoimittajalle, toivottavasti jatkossa menee yhtä lupaavasti kuin tähän saakka.” Vaikka Uusitalo kehitti monella tapaa tutkimustiedon julkaisu- ja levitysväyliä niin Stakesissa kuin myöhemmin ETK:ssa, YP:n perustamista hän ei tule kirjassa maininneeksi.

Kun Stakesin kansainvälinen arviointiryhmä antoi Stakesin siihenastisesta toiminnasta 1990-luvun lopulla varsin myötäsukaisen raportin, Uusitaloa alkoi poltella, josko vielä olisi yhden uranvaihdon aika. ETK:sta oli sopivasti vapautumassa tutkimusjohtajan paikka, mihin Uusitalo vuonna 2001 nimitettiin. Uusitalo ehti osallistua kahden suuren, vuosien 2005 ja 2017 eläkeuudistuksen taustatiedon keräämiseen, uusien tutkimusten organisointiin ja ennen kaikkea eri uudistusvaihtoehtojen vaikutusten mallinnuksen kehittämiseen. Tätä toimintaansa Uusitalo kuvaa välillä puuduttavankin yksityiskohtaisesti, mutta toisaalta kaikesta tarkalla kertomisella on historiallista arvoa.

Koko uransa ajan, myös Stakesissa ja ETK:ssa, Uusitalo on tehnyt tutkimuksia, selvityksiä ja muita tekstejä. Oman tutkijaprofilinsa Uusitalo pelkistää näin:

”Minun tutkimustyöni voi sijoittaa konkreettisen sosiaalitutkimuksen perinteeseen, mutta täydennettynä Allardtin painotamilla rakenteiden ja rakenteellisten ristiriitojen ajatuksilla. Allardtin sosiologian jännittävyys oli siinä, että hän nosti sosiologian uudelle käsitteelliselle ja teoreettiselle tasolle ja avasi tuoreita näkökulmia suomalaiseen yhteiskuntaan. Tällainen piirre minun sosiologiastani puuttuu. En ole tuottanut uusia teoreettisia näköaloja. Pikemminkin olen yrittänyt arvioida erilaisia teoreettisia selityksiä empiiristen tulosten pohjalta ja rakentaa empiiristen havaintojen kanssa sopusoinnussa olevaa yleiskuvaa tutkittavasta asiasta, esimerkiksi hyvinvointivaltion kehityksestä tai sen vaikutuksista.”

Uusitalon työuran aikaisten julkaisujen määrä lähentelee neljää sataa, joista lähes puolet on tieteellisiä, toinen puoli on ”yhteiskunnallista tehtävää” eli laajemmalle ammatilliselle tai suurelle yleisölle tarkoitettuja kirjoituksia. Uusitalo on ollut tehokas verkostoituja, hänellä on

julkaisu yhdessä yli sadan tutkijan, kehittäjän tai muun kirjoittajan kanssa: ”Tieteellisesti painavimmat yhteisjulkaisuni ovat syntyneet Matti Alestalon kanssa.” Uusitalo myös kuvaa kirjasaan tärkeimpien yhteistutkimustensa kysymyksenasettelut ja niiden tulokset.

Mitä Uusitalon pitkä kokemus yhteiskuntatutkimuksen monitoimimiehenä on opettanut? Uusitalo tiivistää seuraavasti. Yhteiskuntatieteellinen tieto on tänä aikana parantunut dramaattisesti. Tieteen ja siihen perustuvan teknologian edistysaskeleet ovat hyvin tiedossa. Tämä on tuttua erityisesti luonnontieteissä, teknisissä tieteissä ja terveystieteissä. Myös yhteiskuntatieteet ovat ottaneet isoja askeleita eteenpäin. Tämä ei ole niinkään suurten teoreettisten oivallusten ansiota vaan johtuu siitä, että yhteiskuntatieteelliset tutkimusaineistot, tutkimusmenetelmät ja päätöksentekoa tukevat mallit ovat voimakkaasti kehittyneet.

Toinen Uusitalon johtopäätös koskee tutkimuksen, hallinnon ja poliittisen päätöksenteon suhdetta. Monenlaisia malleja on kokeiltu, mutta Uusitalon kokemus puhuu vahvasti sektoritutkimusmallin puolesta. Sektoritutkimuksella tarkoitetaan ministeriöiden alaisia tutkimus-

laitoksia, joita on Suomessa tällä hetkellä 20 kahdeksalla hallinnonalalla. Tutkimuksen ja käytännön politiikan läheisyys pakottaa keskittymään relevantteihin kysymyksiin ja sellaiseen tiedon tuotantoon, joka todella auttaa toimien valinnassa ja niiden seurausten ennakoinnissa. Haittana on se, että sektoritutkimus on lähtökohtaisesti lojaali politiikan ja hallinnon pyrkimyksille, vaikka sektoritutkimuksessa sallitaan kriittistä arviointia enemmän kuin monet luulevat. Sektoritutkimus ei kyseenalaista asioita samalla tavalla kuin riippumattoman akateemisen tutkimuksen on mahdollista ja tärkeää tehdä. Tässä tehtävässä akateeminen tutkimus on Uusitalon mielestä korvaamaton.

Tärkeimmät kiitokset Hannu Uusitalo osoittaa kirjan lopussa vaimolleen Marjalle, jonka kanssa hän ollut naimisissa yli 50 vuotta – sekä koko perheelleen:

”Omistan tämän kirjan Marjalle kiitollisena yhteisestä elämästä. Tutkija minussa on ylpeä siitä, että molemmat tyttäremme, Liisa ja Laura, ovat väitelleet tohtoriksi Helsingin yliopistossa. Isä ja isoisä minussa kiittävät siitä, että yhdessä puolisoiden ja viiden lapsensa kanssa he ovat rikastuttaneet elämäämme.”